

BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN OCH BEFOLKNINGSFRÅGAN

Av professor CARL-ERIK QUENSEL, Lund

NÄR befolkningsförhållandena år 1934 aktualiserades och klarlades för en större allmänhet genom professor Myrdals upplysningsskrift »Kris i befolkningsfrågan» var det befolkningspolitiska läget kritiskt, trots att födelsetalen ännu överstego dödstalen med ett antal av cirka tio till tjugotusen årligen. Födelsefrekvensen hade då nått ett värde så lågt, att maken härtill aldrig förut observerats i Sverige och motsvarigheter därtill funnos näppe- ligen i något annat land av betydelse. Ett födelsetal av 85,000 åren 1933—1934 mot 135,000 årligen tjugofem år tidigare var det synliga beviset för den revolution i befolkningsutveckling och be- folkningstillväxt, som hade skett.

Med ett födelsetal av 13 per 1,000 invånare låg Sverige nästan längst ned i rangordningen bland samtliga stater, distanserat endast av det genom världskriget utarmade och sönderstyckade icke livsdugliga Österrike, och hade passerat Frankrike, nativitetsned- gångens och barnbegränsningens klassiska land. Att även en mängd andra europeiska stater i fråga om befolkningsutveck- lingen hade samma problem, t. ex. England och Tyskland, var givetvis icke något för läget i Sverige uppmuntrande.

Om konsekvenserna av födelsetalets nedgång har mycket ordats, och när befolkningen i Sverige betraktas som en massa av homo- gen karaktär, är läget tämligen klarlagt och bekant, även när det gäller den framtida utvecklingen. För varje år, som nu går, blir antalet personer, som uppnår 15 à 20 års åldern och som därmed inträda i de arbetsföras led allt mindre till följd av den sedan 30 ar tillbaka inträffade nativitetsnedgången. Väl tillväxer ännu antalet i de arbetsföra åldrarna, men så småningom blir avgangen genom dödsfall och uppnående av icke arbetsför ålder allt högre och snart så hög, att antalet arbetsföra personer minskas i stället för att tillväxa. När detta inträffar, står landet inför en period,

som kommer att i mångt och mycket gestalta sig annorlunda än tidigare, och ställes inför helt andra problem än tidigare.

När man förr kunde kalkylera med en stigande folkmängd eller snarare uppfattade befolkningstillväxten som en given realitet, betydde en utvidgning av samhällsapparaten och produktionslivet utöver det för ögonblicket tillräckliga icke något allvarigare missförhållande och utgjorde icke någon felkalkyl eller felinvestering av större betydelse. Befolkningsnumerärens tillväxt hade om några år eller något årtionde lagt allt tillrätta igen och avlägsnat de tillfälliga missförhållandena. Går befolkningen och särskilt de arbetsföra tillbaka i antal, måste samhället och näringslivet ställas inför svårigheter, vilka kanhända icke kunna lösas enkelt, utan endast med radikala ingrepp, som för många samhällsgrupper bli betungande, ja katastrofala. Man går mot en period, där planhushållning och av samhället noggrant organiserad fördelning av den mänskliga arbetskraften bli perspektiv, som knappast kunna undvikas.

Folkminskning är oundviklig, försävt ingen större förbättring eller uppgång i födelsetalet sker. Härom äro alla ense. För att förhindra en bestående folkminskning och hålla antalet personer i de arbetsföra åldrarna uppe, måste födelsetalet uppgå till omkring 110,000, ja kanske bortåt 120,000 årligen mot 85,000, när det var som lägst. Totala folkmängdens storlek kommer trots ett så högt födelsetal näppeligen att tillväxa alltför mycket utöver nuvarande värde.

Men sedan Myrdals bok »Kris i befolkningsfrågan» utkom, har en ändring i utvecklingen skett. Nedgången i födelsetalen har avstannat, och tvärtom har antalet födda sakta stigit år efter år med några tusen per år. Oroligheter och daliga tider under de trenne senaste åren ha bromsat denna uppgång men endast tillfälligt som det synes. Födelsetalet för år 1941, som för någon månad sedan tillkännagavs, var i det allra närmaste 100,000, och är högre än något annat tal under de senaste sexton åren.

Födelsetalets uppgång har hos många undanröjt tanken på de dystra konsekvenser, som det tidigare konstaterade stora nativitetstillfallet väckt. De, som förordat och genomdrivit reformer och ekonomisk hjälp till barnrika familjer, se häri ett bevis för att nativitetshöjning och en lösning av befolkningsfrågan är möjlig genom samhällsringripande. Hos andra har ökningen måhända givit upphov till den illusionen, att allt ordnar sig utan mera ingripande samhällsreformer. Men ingen av dessa parter torde

hava rätt. Den verklighet, som döljes bakom uppgången i födelse-
talet, är inte så ljus, som den skenbart ter sig vid en ytlig betrak-
telse. Siffror ljuga visserligen icke, men säga de hela sanningen
och ingenting annat än sanningen?

Det är troligt, ja mer än troligt, nästan säkert, att uppgången i
födelse-talet har skett icke som en följd av de reformer, som före-
tagits för att påverka familjebildningen och motverka den ex-
trema barnbegränsningen. Det är icke heller troligt att uppgången
är ett uttryck för övergång från ettbarns- och tvåbarnssystemet
till tre- och flerbarnssystem i någon större del av befolkningen.
Den vändpunkt, som året 1934 eventuellt kan bilda i den svenska
befolkningens utvecklingshistoria, karakteriseras icke så mycket
av det faktum att födelse-talet börjar stiga utan fastmer att gifter-
målstalet, antalet nyingångna äktenskap tilltagit på ett sätt, var-
till motsvarighet i gångna tider icke kan spåras i Sverige och
knappast någon annanstans. Giftermålsfrekvensen stiger från ett
för Sverige normalt tal av 40,000 per år för tio år sedan med mer
än 10,000 nyingångna äktenskap årligen utöver det normala, och
nådde år 1939 över 60,000 mot normalt som sagt 40,000 per år. Vad
orsaken kan vara till denna ökning i giftermålstalet är icke klar-
lagd. Förbättrade ekonomiska konjunkturer hava nämnts som bi-
dragande orsak, men att någon större del av ökningen beror härpå
håller icke jag för troligt. Om det är förbättrade ekonomiska kon-
junkturer, som varit orsaken, kan man endast påstå, att inverkan
härav spåras icke likformigt i alla samhällsgrupper. Och skulle
det vara befolkningspolitiska reformer såsom bosättningslån m. m.
som varit orsak så visa siffrorna likaledes här på att reformerna
icke kommit alla likformigt tillhanda. Det är framför allt i stä-
derna, som giftermålstalet stigit. Landsbygden visar betydligt
mindre ökning i sitt för övrigt lägre giftermålstal, och bland
jordbruksbefolkningen är ökningen av giftermålsfrekvensen av
ringa nästan obefintlig storlek. Det kan emellertid vara en änd-
ring i livsåskådning och livsuppfattning, som tager sig uttryck
häri. Det är de unga generationerna, som uppvisa den största ök-
ningen i giftermålsfrekvens, ty uppgången av giftermålsfrekven-
sen konstateras blott i de yngre åldersklasserna, medan någon
minskning av det i Sverige jämfört med andra länder höga antalet
ogifta män i åldersklassen 45—50 icke ännu har observerats, utan
kvarstår på en så hög nivå, att motsvarighet troligen saknas i
andra europeiska länder. Vad än orsaken må vara till ökningen
är det dock ett faktum, att en sådan onormal ökning icke kan fort-

sätta. Företeelsen, det stora giftermålstalet, minskar automatiskt antalet ogifta personer och undanröjer härigenom förutsättningarna för sitt eget fortbestånd.

Min kanhända alltför pessimistiska åsikt är därför den, att de senaste årens uppgång i giftermålstalet kan följas av depression långt under det normala under det närmaste årtiondet. Från en topp av 60,000 1939 har giftermålstalet sedan nedgått till omkring 55,000 1941, och om nedgången fortsätter, kan resultatet av utvecklingen blott bliva det, att en koncentration av ett större antal vigslar skett till en förhållandevis kort tidrymd, medan de annars skulle hava fördelats under en längre följd av år.

Själva nativitetsuppgången från 85,000 till 100,000 kan man med allt fog anse vara en återverkning av uppgången i giftermålstalet. När antalet nyingångna äktenskap under de senaste åren sedan 1934 i runt tal stigit med mer än 100,000, måste det spöras i nativiteten all barnbegränsning och födelsekontroll till trots. Har i vartannat av dessa äktenskap hittills i genomsnitt fötts 1 barn, svarar detta mer än väl mot den samtidiga ökningen i nativiteten. Det kan från tillgängliga data konstateras, att någon ökning av fruktsamheten i äktenskapen under de senaste 10 åren icke skett i den svenska befolkningen såsom helhet betraktad trots nativitetens uppgång. Den äktenskapliga fruktsamheten står kvar på samma låga bottennivå som år 1933. Då, åren 1933—1934, var inom äktenskapen fruktsamheten av den storleksordning, att medelbarnantalet per nyingånget äktenskap kunde beräknas uppgå till högst omkring två barn. Mot detta står ett ofrånkomligt krav på ett medelbarnantal av tre, om folkminskning med alla dess tänkbara konsekvenser skall undvikas. De senaste årens nativitetsökning till trots fasthåller fortfarande majoriteten av det svenska folket vid ett och tvåbarnssystemet. Vill man se saken i dess dystraste dager, har man snarare anledning att förmoda att fåbarnssystemet tilltagit i stället för avtagit under de tio senaste åren. Att till äventyrs inom somliga samhällsgrupper med fåtalig numerär ett övergivande av fåbarnssystemet skett, rubbar icke detta påstående.

Att nativiteten stigit under de senaste åren är sålunda en följd av det högre giftermålstalet. Men antalet nyingångna äktenskap måste snart avtaga, en tendens som redan framträtt under senaste två åren. Ett fasthållande av fåbarnssystemet i nuvarande utsträckning leder ovillkorligen därtill, att nativiteten ånyo och tämligen snart börjar nedgå. Anhopningen av ett större antal giftermål under de senaste åren innebär med andra ord en lik-

nande koncentrerad av födelserna till ett fåtal år i stället för en jämnare utbredning under ett flertal år och med en topp på utvecklingskurvan för ögonblicket, som man icke kan förutsätta bliva bestående. Möjligt är att en sådan syn på befolkningsutvecklingen är något för pessimistisk men är detta icke bättre än att se tingen i ett skimmer av blåögd optimism och bliva överraskad av händelsernas vidare utveckling. Om riktigheten eller oriktigheten härav torde det vara framtiden förbehållet att giva svar.

Med utsikten till en snar förändring i nedåtgående riktning av nativiteten blir kravet på åtgärder av ett eller annat slag allt aktuellare. Vilka åtgärder, som skola eller böra vidtagas, är det näppeligen befolkningsstatistikerns uppgift att ange utan befolkningspolitikerns.

Tre grupper av åtgärder kunna urskiljas, som var för sig kunna bidra till en lösning av den kvantitativa sidan av befolkningsproblemet.

Den första gruppen skulle bestå i ett bättre tillvaratagande av de födda och en minskning av barnadödligheten, framför allt spädbarnsdödligheten. Om än medicinens och hygienens framsteg samt socialvårdens utveckling i vårt land ha på ett glädjande sätt nedbrungat spädbarnsdödligheten, ja dödligheten över huvud taget, till en av de lägst observerade i hela världen, och numera endast 4 à 5 % av de nyfödda dö inom 1-års åldern och mer än 90 % av alla födda överleva barnaåldrarna och inträda i de produktiva åldrarna, och framsteg fortfarande observeras år från år, skall man icke slå sig till ro härmed utan av alla krafter försöka uppnå ytterligare förbättringar. Förebyggande mödravård och förbättrade kunskaper om spädbarnsvård måste gå hand i hand med propaganda för ökad nativitet. Resultaten kunna dock icke bliva siffermässigt allt för stora, och även om spädbarnsdödligheten och barnadödligheten kunna reduceras till hälften av nuvarande värden — en kanske alltför optimistisk tanke — löser detta icke nativitetsproblemet, ehuru det motsvarar en minskning av det för ögonblicket befintliga underskottet med omkring en fjärdedel.

En annan grupp av åtgärder skulle vara den, som underlättar ingående av nya äktenskap och höja den i Sverige förefintliga låga giftermålsintensiteten.

Att giftermålstalet i Sverige varit lågt och bland de lägsta i världen är känt. 16 à 17 % av samtliga män, d. v. s. var sjätte, äro ännu ogifta i 45—50 års åldern. Medelåldern vid vigseln är också synnerligen hög, och ligger för de vigda männen omkring

30 år. Särskilt inom de samhällsklasser och yrkesgrupper, som innan de inträda i det produktiva arbetets tjänst hava en lång utbildningstid bakom sig, är giftermålsåldern hög. En ändring av giftermålsintensiteten i sådan riktning, att antalet vid framskriden ålder kvarstående ogifta minskas, kan, som särskilt professor Wicksell vid många tillfällen framhållit, bliva en bidragande väg till lösningen av befolkningsproblemet. En förskjutning av giftermålsåldern mot lägre åldrar rekommenderas också, men man kan dock ställa sig skeptisk till effekten härav. Ur somliga synpunkter har en sänkning av giftermålsåldern sitt berättigande, dock icke av befolkningskäl. Man eftersträvar ju icke en ohejdad barnalstring i äktenskapet utan en begränsad sådan, ehuru förvisso något högre än den nuvarande, och sett från synpunkten av ett erforderligt barnantal av omkring 3—4 ter sig en sänkning av giftermålsåldern med 1 à 2 år som mindre betydelsefull. Däremot är en höjning av giftermålsintensiteten, som resulterar i en verklig sänkning av antalet vid hög ålder kvarstående ogifta, eftersträvansvärd.

Den tredje gruppen av de åtgärder, som kunna vidtagas, äro åtgärder direkt syftande att höja barnantalet i de bestående äktenskapen. Om de senaste årens nativitetshöjning skall bestå eller än mer ökas, är det ökning av medelbarnantalet i de bestående äktenskapen, som måste eftersträvas. Men detta innebär en sänkning av det svenska folkets levnadsstandard. Den höjning härav, som under en lång följd av år skett, har till någon del varit skenbar, icke enbart förorsakad av de växande resurserna och produktionslivets expansion utan delvis även förorsakad av minskningen av antalet barn, d. v. s. en minskning av antalet för tillfället tärande, icke produktiva medlemmar och en fördelning av de växande tillgängliga resurserna på ett härigenom minskat antal personer. En eventuell höjning av barnantalet per äktenskap, icke till forna tiders höga siffror men till ett mera rimligt antal, måste innebära en sänkning av levnadssättet, som dock delvis eller helt kan motverkas av teknikens framsteg.

Utan sociala reformer och åtgärder till stöd för barnrika familjer på bekostnad av icke familjeförsörjare eller barnlösa eller barnfattiga familjer måste den eventuellt sänkta levnadsstandarden uteslutande baseras på familjeförsörjarna och drabba barnen i flerbarnsfamiljerna. Den måste dock bäras av samtliga personer inom befolkningen, barn, vuxna, åldringar, gifta såväl som ogifta. Här ligger utan tvivel fältet öppet för en mängd reformer. De

barnrika familjeförsörjarnas ekonomiskt sett sämre ställning och deras handicap jämfört med de barnlösa och barnfattigas inom samma samhällsgrupp har utan tvivel varit en vägande orsak till nativitetsnedgången. Men kan en höjning ske genom reformer, som utjämna eller rent av fullständigt avskaffa skillnaden mellan barnlösa, barnfattiga och barnrika familjer? En mängd åtgärder i detta syfte ha redan 1933 tillkommit, låt vara att mången anser dem som otillräckliga. En del av dessa reformer, såsom inrättandet av särskilda bostadshus för barnrika familjer, höjning av skatteavdragen för barn, kunna knappast förväntas vara direkt nativitetsbefrämjande utan ingå såsom ett led i en allmän socialpolitik. Andra däremot, såsom mödrahjälp och moderskapspenning, skulle kunna anses vara åtgärder, som direkt skulle upphjälpa nativiteten. Men kan man märka någon ökning av barnantalet inom äktenskapen sedan dess? Svaret härpå är enligt min åsikt nej. Kanske äro åtgärderna en orsak till att nedgången i den äktenskapliga fruktsamheten har upphört eller i det allra närmaste avstannat. Kunna därför kraftigare sociala reformer i samma syften hava någon effekt av större storleksordning? Man skall icke invagga sig i ljusa förhoppningar att reformer, understöd åt barnrika familjer, nödvändiga och rättvisa i och för sig, kunna lösa befolkningsproblemet. Man måste jämsides härmed förutsätta en förändrad inställning till hela nativitets- och barnbegränsningsproblemet. En vilja att för barnens skull sänka den egna levnadsstandarden för ögonblicket med möjlighet att på ålderdomen kunna erhålla en bättre försörjning. Denna förändrade livsinställning, som är nödvändig, kan dock icke uppskjuta eller utesluta kravet på reformer för underlättandet av barnrika familjer. Men socialpolitiska reformer i sådant syfte kunna dock icke motverka sänkningen utan endast utjämna olikheten och fördela den jämnare över alla befolkningsgrupper. Näringslivets utveckling och produktionens höjande, i viss mån även dess omläggning från mera lyxbetonade artiklar till rena nödvändighetsartiklar, bliva därför jämsides med en ändrad inställning och sociala reformer den nödvändiga förutsättningen för en lösning av befolkningsfrågan, i vad det gäller den kvantitativa sidan därav.